

De veelbelovende toekomst van het literatuuronderwijs

Droom én daad

Theo Witte

In welke tijd leven we?

- *'Die boekenlijst is misdadig: Fuck de canon'*
- *'Waarom gedwongen Reve, Mulisch en Hermans doorploegen? Wat heb je daaraan?'*
- *'Afschaffen, die literatuurlijst'*
- *'Hermans' zure Mandarijnen moeten op elke boekenlijst'*

Lezen en literatuur verliezen terrein

- De ontlezing neemt toe, vooral onder jongeren
- In het onderwijs steeds minder aandacht voor literatuur:
 - literatuur bepaalt gemiddeld 10% van het eindcijfer (was in 1997 ca 30%);
 - leesvaardigheid bepaalt 60% van het eindcijfer (was 25%).
- Laaggeletterdheid neemt langzaam toe:
 - bijna 18% van alle 15-jarige leerlingen is functioneel analfabeet (ca 50% van de populatie in het vmbo).

Wat is nodig
om het tij te
keren?

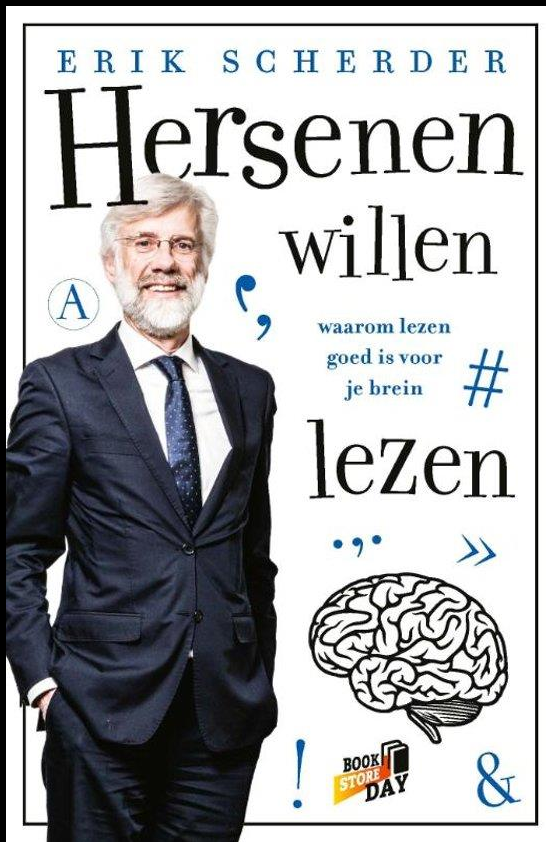

De literatuur is flexibel en zal zich makkelijk aanpassen aan nieuwe technieken en functies.

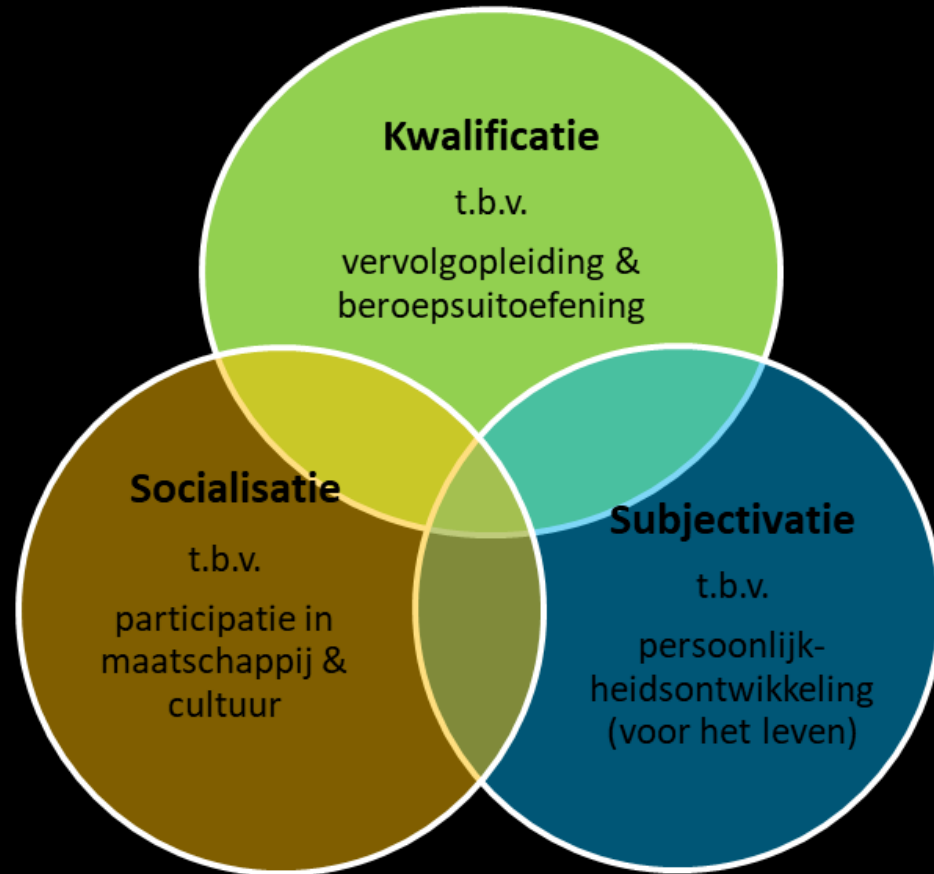
Belangrijkste eigenschap van een heel goede literatuurdocent volgens leerlingen

- Hij/zij kan ons overtuigen van het belang van literatuur
- Als we het literatuuronderwijs niet krachtig legitimeren, dan kan het zich niet goed weren in de volle agenda van het onderwijs.

‘Wat sport doet voor het lichaam, doet lezen voor de geest’

Funcities en doelen van het onderwijs (Gert Biesta)

Functies en doelen van het literatuuronderwijs

Alles van waarde ...

Persoonsvormend	Zie handreiking – Algemene ontwikkeling – Ontwikkeling eigen identiteit – Morele ontwikkeling – Ontwikkeling empathisch vermogen – Ontspanning – Ontwikkeling literaire smaak
Socialiserend	– Literair – Cultureel – Sociaal-maatschappelijk – Expressief
Kwalificerend	– Taalontwikkeling – Hersentraining – Hogere denkvaardigheden – Mondelinge en schriftelijke vaardigheden – Langdurige concentratie

Droom en daad

*De veelbelovende toekomst
van het literatuuronderwijs*

Motivatie = waarde x haalbaarheid

Ze ervaren zelf dat boeken, literatuur en literatuuronderwijs waarde hebben.

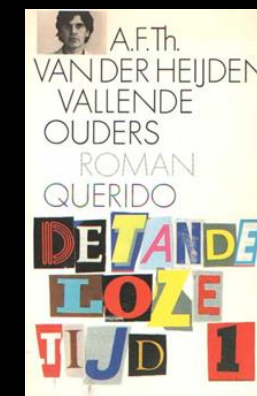
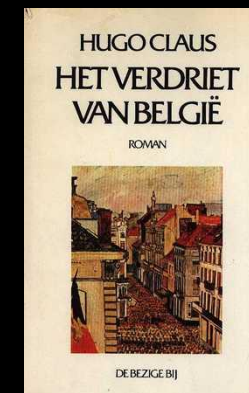
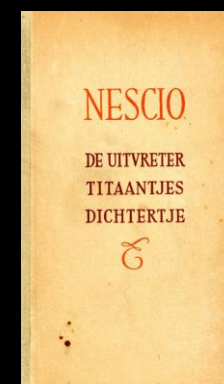
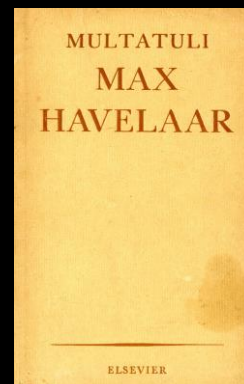
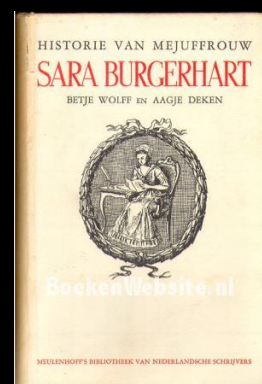
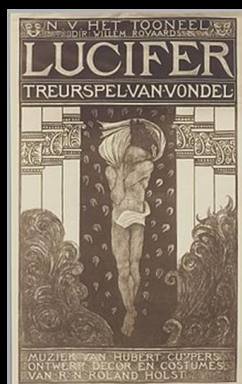
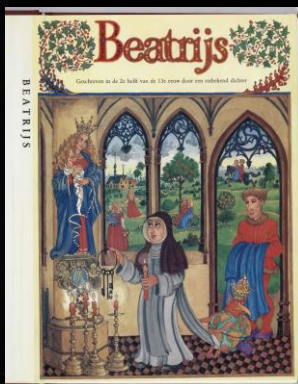
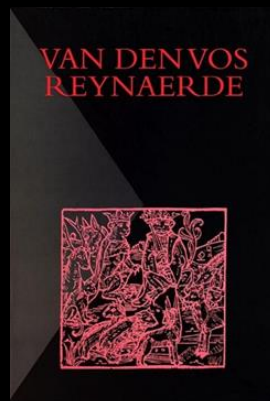
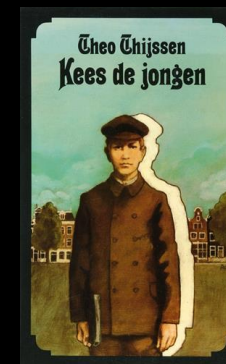
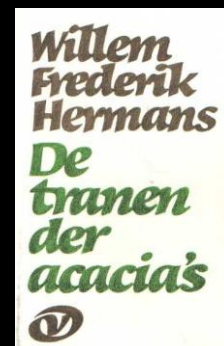
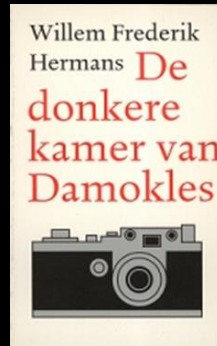
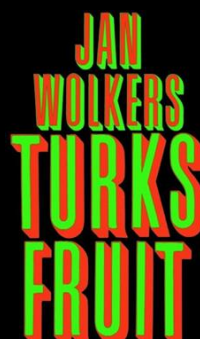
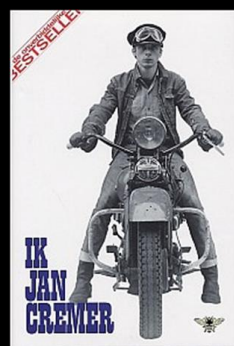
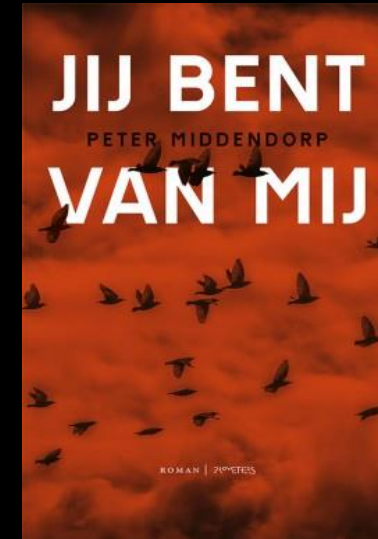
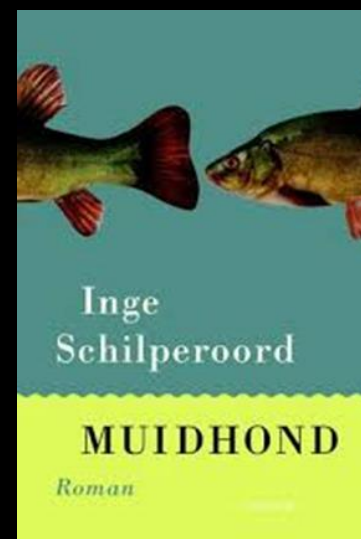
Ze hebben of krijgen er vertrouwen in dat de doelen van het literatuuronderwijs haalbaar zijn.

Stelling 1

Goed literatuuronderwijs vereist kennis van en passie voor het vak

Droom en daad

Didy Pijpker – leraar van het jaar 2017

Kies iets van je vak waar je enthousiast over bent,
doe daar in je klassen elke week iets mee,
maar hou het kort (5 à 10 minuten)
en vooral, hou vol!

Gedicht van de week

- De docent kiest elke week een gedicht, draagt het voor en bespreekt het met de klas (5 à 10 minuten). Het gedicht blijft de hele week op het bord staan.
- Na 20 weken bundelt de docent de gedichten en plant één poëzieles
 - de leerlingen stellen thuis allemaal een gemotiveerde top-3 samen,
 - dragen in de les (vrijwillig) hun favoriete gedicht voor en lichten hun keuze toe;
 - de klas wordt verdeeld in 5 of 6 jury's die alle gedichten beoordelen à la het Eurovisie songfestival
 - na het tellen van de stemmen heeft elke klas haar eigen top-10

Stelling 2

Goed literatuuronderwijs vereist
passie voor het leren van de
leerlingen

Droom en daad

Dialogisch lezen (van korte verhalen)

Tanja Janssen

Marloes Schrijvers
Martijn Koek

- De **docent** verdeelt het verhaal in x fragmenten en leest het eerste fragment voor (leerlingen lezen mee)
 - De **leerling** schrijft zoveel mogelijk vragen op
 - De docent leest het volgende fragment voor
 - De leerling noteert wederom zijn vragen
 - Etc.
 - Als het verhaal uit is bedenkt elke leerling één 'hamvraag'
-
- Leerlingen proberen in **groepjes** hun hamvragen te beantwoorden
 - Samen selecteren ze een vraag die ze klassikaal willen bespreken
 - De docent bespreekt samen met de **klas** de hamvragen van de groepjes
 - Tot slot inventariseert en bespreekt de docent leerervaringen en nieuwe inzichten

Zo helpt poëzie

Een gedicht is een kunstwerk op de vierkante centimeter. **De dichter gebruikt een heel kleine ruimte om heel veel te zeggen.** Hij probeert, schraapt, gooit weg en vult aan, net zo lang tot elk woord, elke punt en komma en elke witregel op de goede plaats staan. [...]

In een gedicht telt dus alles mee; niet alleen de woorden en zinnen, maar ook de strofenbouw, leestekens, ritme, klank – tot aan het wit rondom de tekst. **Dat maakt dat gedichten zich vaak niet makkelijk blootgeven.** De meeste gedichten moet je meer dan één keer lezen en soms merk je dan dat je elke keer weer iets nieuws ontdekt. Bij sommige gedichten heb je na een tijdje het gevoel dat je ze begrijpt, terwijl andere altijd een beetje geheimzinnig **of zelfs onbegrijpelijk blijven. Dat is niet erg.** Muziek hoef je immers ook niet te begrijpen om erdoor geraakt te worden.

Leerlingen krijgen inzicht ...

4. Waarom is 'ontbangt' hier een beter woord dan een bestaand woord dat ongeveer hetzelfde betekent?
5. En 'In regel 9 staat "je ademt en leeft me". Normaal gesproken kun je alleen zeggen "ik adem"; je kunt niet iemand anders ademen. Hoe moet je deze woorden lezen denk je?'
6. Onderstreep alle andere woordgroepen die geen gewoon Nederlands zijn.
7. Wat vind je van het taalgebruik in deze tekst? Leg uit.

Je hoort me
Je redt en verstoort me
Geloof me,
Berooft me
Verstikt en verdooft me

Je ademt en leeft me
Siddert en beeft me
Vertrouwt me,
Beschouwt me als mens
En weerhoudt me
Van bozige dromen

Die op komen dagen
De eenzame vragen van eindig geluk

Met je krullen
als nacht
Hoe je praat, hoe je lacht
Hoe je stem zo dichtbij als een engel verzacht
In mijn dromen doorstromen,
Oneindige leegtes
Je remt me
Je temt me
Je roert en beweegt me

Ik mis je
Ik mis je

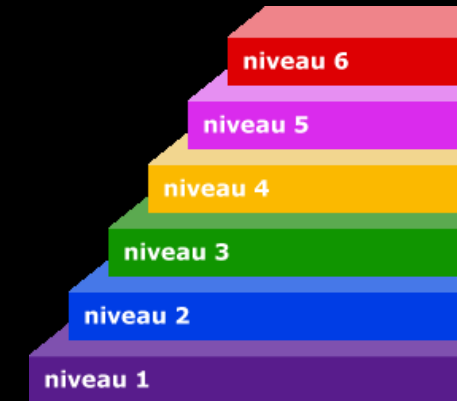
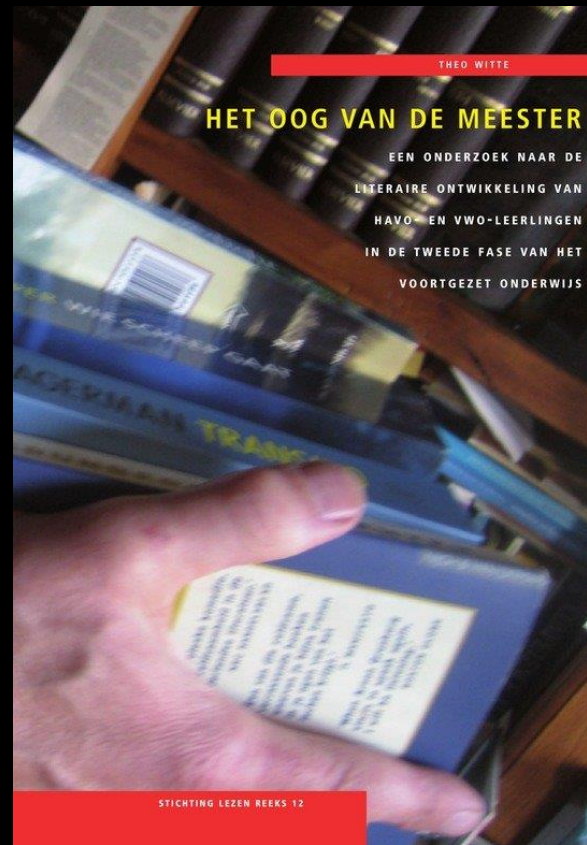

Stelling 3

Goed literatuuronderwijs vereist een meerjarige oriënteringsbasis waarmee leerlingen stappen in hun (literaire) ontwikkeling kunnen zetten en waarnemen.

Droom en daad

Niets is zo motiverend voor leerlingen én docenten als vooruitgang die ze beiden kunnen waarnemen.

Stelling 4

Goed literatuuronderwijs levert voor leerlingen betekenisvolle kennis en ervaringen op en engageert hen met elkaar, de samenleving en de Nederlandstalige cultuur.

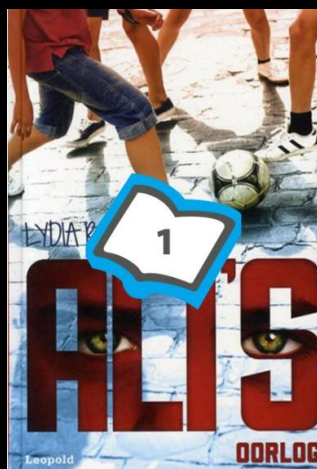
Droom en daad

Goed literatuuronderwijs levert voor leerlingen betekenisvolle kennis en ervaringen op

- a) Het structuralisme heeft het literatuuronderwijs (en leesonderwijs) ontzield.
- b) Instrumenten en werkvormen die als middel zijn bedoeld, promoveren in het onderwijs heel makkelijk naar onderwijsdoel.

Vaste rubriek: 'Om over na te denken'

Lydia Rood, *Ali's oorlog*

- Wat zou jij doen als een vriend wil dat jij iets doet wat je zelf niet wilt? Durf je te weigeren? Of vind je het belangrijker om erbij te horen?
- Bij wie kun je terecht als je problemen hebt die je zelf niet op kunt lossen?
- Hoe weet je of iemand een echte vriend is?

W.F. Hermans, *De donkere kamer van Damokles*

- Wat is in oorlogstijd het verschil tussen goed en fout?
- In hoeverre is de mens in staat zichzelf en anderen werkelijk te kennen?
- Is de oorlog een voedingsbodem voor nihilisme?

Goed literatuuronderwijs levert voor leerlingen betekenisvolle kennis en ervaringen op

- a) Het structuralisme heeft het literatuuronderwijs (en leesonderwijs) ontzield.
- b) Instrumenten en werkvormen die als middel zijn bedoeld, promoveren in het onderwijs heel makkelijk naar onderwijsdoel.
- c) Een functionele benadering (hoe de schrijver het doet) is betekenisvoller voor de meeste leerlingen dan een structuralistische (hoe de tekst in elkaar zit).

Literair erfgoed in Nederland

- *'Fuck de canon!'*
- *'Waarom gedwongen Reve, Mulisch en Hermans doorploegen? Wat heb je daaraan?'*
- *'Hoezo verplicht drie boeken van voor 1880 lezen, wie zit daar nu op te wachten?'*

Stimuleren van cultuurhistorisch besef

1. Besteed ook aandacht aan andere cultuuruitingen, zoals muziek, mode, design en beeld.
2. Pendel heen en weer tussen toen en nu, historiseer (context) en actualiseer oude teksten.
3. Presenteer literatuurgeschiedenis als ideeëngeschiedenis.

Literatuurgeschiedenis als ideeëngeschiedenis

Zie handreiking

Periode	Wereldbeeld	Idee, grondgedachte
Middeleeuwen 17 ^e eeuw	Theocentrisch	God is het middelpunt van de wereld (geloof in een almachtige God)
	Humanistisch	(Renaissance) De mens is het middelpunt van de wereld (geloof in de mens)
18 ^e eeuw	Rationalistisch	(Verlichting) De wereld en de mens zijn maakbaar (geloof in de rede)
	Romantisch	De werkelijkheid moet worden doorvoeld (geloof in het gevoel)
19 ^e eeuw	Realistisch	De werkelijkheid moet zo 'realistisch' mogelijk worden weergegeven (geloof in de waarneming)
20 ^e eeuw	Modernistisch	De werkelijkheid is verbrokken (geloof in verschillende werkelijkheden)
	Post-modernistisch	De werkelijkheid kan niet worden gekend, is ongrijpbaar (geloof dat alles relatief is)
21 ^e eeuw	Algoritmisch?	De werkelijkheid kunnen we zelf vormen (geloof in Big Data, Google, robots en statistiek)

Stelling 5

Literatuur is een bepaalde vorm van taalgebruik en geen apart vak.

Droom en daad

Manifest Nederlands op school

Stellingen

- 1. Bewust geletterd.** Het schoolvak Nederlands moet gericht zijn op het ontwikkelen van een *bewuste taalvaardigheid en literaire competentie*. Dat betekent dat die vaardigheden steunen op inzicht in taal, literatuur en communicatie. Op die manier kunnen ze bijdragen aan de culturele, maatschappelijke en persoonlijke vorming van leerlingen.
- 2. Doen maar ook denken.** Het schoolvak Nederlands moet ook *denkvaardigheids-onderwijs* zijn en aansluiten bij recente didactische inzichten op het gebied van leerkrachtmodellering, en observerend en samenwerkend leren. Daarbij moeten een onderzoekende houding en creativiteit worden gestimuleerd en ontwikkeld.
- 3. Vorm maar ook inhoud.** Het schoolvak Nederlands moet meer gaan over het Nederlands: niet alleen de correcte vorm, maar ook het Nederlands als taalkundig fenomeen, als product en producent van cultuur in de context van andere culturen, als communicatiemiddel en als voertuig van het denken.
- 4. Meer samenhang.** Het schoolvak Nederlands moet meer gericht zijn op integratie van kennis en vaardigheden. De samenhang tussen de domeinen (taal, communicatie en literatuur) moet beter worden benut.
- 5. Beloon inzicht.** De eindtermen van het schoolvak Nederlands dienen aan te sluiten op het doel van bewuste taalvaardigheid en literaire competentie. Het bewustzijn van de eigen taalbeheersing en literaire competentie dient, net als de denkvaardigheid en de bereikte inzichten, expliciet te worden getoetst.
- 6. Toets ook schrijven landelijk.** Het maatschappelijke belang van een goede schrijfvaardigheid is zeer groot. Schrijven dient daarom in het schoolvak Nederlands centraal te worden getoetst.
- 7. Minder werkdruk.** De buitensporige werkdruk voor docenten in het schoolvak Nederlands moet omlaag, ook om ruimte te bieden aan vakdidactische ontwikkeling en scholing.
- 8. Samenwerking en uitwisseling.** De betrokkenen bij het schoolvak Nederlands moeten actiever samenwerken in de ontwikkeling van lesmateriaal en toetsing. De uitwisseling tussen wetenschap en schoolvak moet intensiever.

OU • RU • RUG • T • U • UL • UU • UVA • VU

Huiswerk

Bekijk deze foto en schrijf hierover een krantenartikel óf een kort verhaal (100 woorden).

Stelling 6

With a little help from my friends

(Welke hulp zou de neerlandistiek kunnen bieden?)

Droom en daad

Welke hulp zou de neerlandistiek kunnen bieden?

- Permanente vakinhoudelijke en vakdidactische ondersteuning
- Ontwikkelen van leermiddelen en effectieve didactiek (in nauwe samenwerking met docenten en vakdidactici)

- Sterke aanwezigheid van de Neerlandistiek in de media

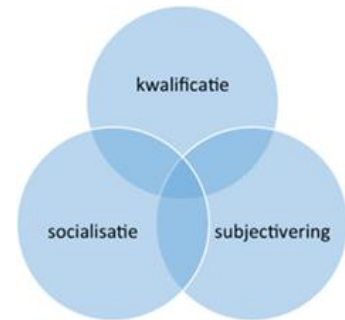
Dank

Docenten Nederlands zouden het gevoel moeten hebben dat de neerlandistiek de *alma mater* van hun vak is, en de neerlandistiek zou zich meer moeten realiseren dat haar wortels in het schoolvak liggen.

Theo Witte, De veelbelovende toekomst van het literatuuronderwijs¹

Functies en doelen van het literatuuronderwijs

De functies van literatuur in het voortgezet onderwijs kunnen we niet los zien van de algemene functies van het onderwijs. De aankomende curriculumvernieuwing (curriculum.nu) is geënt op de onderwijsvisie van Gert Biesta. Hij onderscheidt drie algemene functies: *de kwalificerende functie* (onderwijs dat nodig is om opleidingen te kunnen volgen of beroepen te kunnen uitoefenen), *de socialiserende functie* (onderwijs dat nodig is om te kunnen participeren in de maatschappij en cultuur) en *de persoonsvormende functie* (een 'subject' worden en zijn, leren leven met andere mensen en de wereld buiten ons). Zoals het diagram laat zien overlappen de functies elkaar hier en daar.

In onderstaand overzicht is een poging gedaan om de drie algemene functies te concretiseren in doelen voor het fictie- en literatuuronderwijs. Het overzicht laat zien dat het literatuuronderwijs voor nu en de toekomst tal van mogelijkheden biedt om literatuur voor leerlingen zin en betekenis te geven.

Persoonsvormend	– Algemene ontwikkeling: de eigen horizon verbreden, vanuit meerdere perspectieven nieuwe en andere 'werelden' en mensen leren kennen, ook mensen in andere situaties, tijden en culturen (intercultureel en historisch besef). – Ontwikkeling eigen identiteit: identificatie met personages en situaties (spiegelen, troost vinden), zelfkennis opdoen en soms ook zelfhulp vinden ('bibliotherapie'). – Morele ontwikkeling: persoonlijke visie ontwikkelen over morele kwesties (goed, kwaad, schuld, vriendschap, verraad, verantwoordelijkheid, etc.) – literatuur als 'moreel laboratorium'. – Ontwikkeling empathisch vermogen: leren om zich in anderen te verplaatsen en vanuit meerdere perspectieven naar situaties en gebeurtenissen te kijken. – Ontwikkeling literaire smaak: oog ontwikkelen voor kwaliteit en schoonheid, versterken van het onderscheidingsvermogen. – Ontspanning: meegesleept worden door spanning en drama, ondergedompeld worden in fictieve wereld, etc.
Socialiserend	– Literair: vertrouwd raken met en kunnen participeren in de boekenwereld en literaire wereld, dus ook kennis van literaire genres, begrippen en theorie. – Cultureel: kennis van cultuur- en literatuurgeschiedenis, kennismaken met het literair-cultureel erfgoed (cultuurhistorisch besef). – Sociaal-maatschappelijk: via literatuur deelnemen aan het debat over sociaal-maatschappelijke en politieke kwesties. – Creëren, expressie: je kunnen uiten in een verhaal of gedicht.

¹ De hier gepresenteerde overzichten zijn afkomstig uit 'De kunst van onderwijzen' (Theo Witte, 2018) dat is opgenomen in de bundel *Lectori saltem. Over de veelbelovende toekomst van het literatuuronderwijs*. Het is gratis verkrijgbaar bij het Expertisecentrum Vakdidactiek Noord van de Rijksuniversiteit Groningen <https://www.rug.nl/education/lerarenopleiding/professionalisering/publicaties>

Kwalificerend	– Het lezen van boeken is een zeer effectieve manier voor de ontwikkeling van vocabulaire, tekstbegrip, spelling (woordbeeld), leessnelheid en stijlgevoel. – Het lezen van fictie en literatuur activeert de verbeelding (noodzakelijk voor de taalontwikkeling). – Het lezen en verwerken van fictie en literatuur bevordert de reflectie over de leeservaringen en bevindingen van de leerlingen en stimuleert dus een onderzoekende houding (hogere denkvaardigheden). – Leerlingen leren hun ervaringen, bevindingen en opvattingen schriftelijk en mondeling uit te drukken, alleen en in dialoog met anderen. – Leerlingen leren zich te concentreren op een lange tekst.
----------------------	--

Literatuurgeschiedenis als ideeëngeschiedenis

We kunnen het literatuurgeschiedenisonderwijs voor leerlingen meer betekenis geven. Bijvoorbeeld door literatuur (en andere kunstuitingen) te beschouwen als representaties van een bepaald idee, van een bepaald wereld- en mensbeeld. Zoals uit onderstaand overzicht blijkt krijgen de leerlingen hiermee direct een indruk van de ontwikkeling van de westerse cultuur waarvan zij zelf het voorlopige eindstation zijn. Maar dit niet alleen, het maakt ook duidelijk dat deze mens- en wereldbeelden evolueren en cumuleren omdat ze refereren aan universele thema's die tot op de dag van vandaag een rol spelen in levensbeschouwelijke en maatschappelijke discussies.

Periode	Wereldbeeld	Idee
Middeleeuwen	Theocentrisch	God is het middelpunt van de wereld (geloof in een almachtige God)
17 ^e eeuw	Humanistisch (Renaissance)	De mens is het middelpunt van het universum (geloof in de mens)
18 ^e eeuw	Rationalistisch (Verlichting)	De wereld en de mens zijn maakbaar (geloof in het verstand, de rede)
19 ^e eeuw	Romantisch	De werkelijkheid moet worden doorvoeld (geloof in het gevoel en het individu)
	Realistisch	De werkelijkheid moet zo 'realistisch' mogelijk worden benaderd (geloof in de waarneming)
20 ^e eeuw	Modernistisch	De werkelijkheid is verbrokkeld (geloof in verschillende werkelijkheden)
	Post-modernistisch	De werkelijkheid kan niet worden gekend, is ongrijpbaar (geloof dat alles relatief is)
21 ^e eeuw	Algoritmisch (?)	De werkelijkheid kunnen we zelf vormen (geloof in Big Data, Google, statistiek en robots)

De mens- en wereldbeelden en de ideeën zullen de leerlingen voortdurend uitdagen om culturele en maatschappelijke verschijnselen vanuit verschillende cultuurhistorische grondbeginselen en perspectieven, *frames* zou Thomas Vaessens zeggen, te beschouwen. Dat zijn zeer nuttige denkoefeningen voor adolescenten die in een complexe mondiale en multiculturele samenleving hun weg moeten zien te vinden. Waarbij literatuur ten opzichte van andere kunstuitingen nog eens het voordeel heeft dat leerlingen zich kunnen identificeren met andere mensen, in allerlei situaties en in andere tijden. Kortom, deze geëngageerde benadering maakt de literatuurgeschiedenis uiterst relevant voor leerlingen die in deze fase van hun leven vaak verheugd op zoek zijn naar hun identiteit, naar een moreel kompas en naar de zin van het bestaan.